

Közelítések Örkényhez

Örkény-drámák elemzése címen jelentette meg a dunaszerdahelyi NAP Kiadó Laczkóné Erdélyi Margit négy tanulmányát. (Az egyikből az Iskolakultúra 1995. évi 1–2. száma is közölt részleteket.)

A szerző főiskolai oktató, és már több éve foglalkozik Örkény műveinek elemzésével, aminek eredményeként 1994-ben is megjelent egy átfogó munkája *A groteszk vizsgálata* címen (ugyancsak a NAP Kiadónál). Ennek bevezetőjében sikerült egyetlen mondatba tömörítve megfogalmaznia szándékát: „Olyan tanító- és tanártípus képzését pártoljuk, akiben együtt valósul meg a tudósi és művészi felkészülés több tényezője, s ez a kétirányú személyiségképzés mind a szak-, mind a szakmai felkészítést megreformálja, tökéletesíti, specifikusabbá, elmélyültebbé teszi/teheti.” E nemes cél elérése érdekében a szerző keresve sem találhatott volna hatékonyabb eszközt Örkény István életművénél.

A félreértés elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy korántsem valamiféle tanári vesszőparipáról van szó, amit leginkább az a tény biztosít, hogy a szerző, mielőtt átvette volna a Nyitrai Tanárképző Főiskola Hungarisztikai Tanszékének vezetését, éveken át módszertant tanított, tehát eleve nem összpontosíthatta figyelmét csak egyetlen témára. Hogy irodalomszemléletét Örkény életműve köré építi fel, különösen pedagógiai szempontból tekinthetjük szerencsésnek, mert általa olyan irodalompedagógiai vonalat rajzol meg, melynek segítségével a leendő tanítók és tanárok könnyen eljuthatnak a világirodalom rengetegébe anélkül, hogy azt meglátva megrettennének, vagy tévelyegve elvesznének benne. A másik fontos szempont, hogy Laczkóné nem kézenfogva vezeti olvasóit (tanítványait), hanem irányítúvel ajándékozza meg őket. Elemzését akár példaértékűnek is tekinthetjük, mert úgy képes lépést tartani az író gondolatmenetével, hogy egyetlen pillanatra sem ragad le a kulcsfontosságú fogalmaknál. Munkájában képes visszaadni az örkényi

tömörséggel kimunkált hangulatot, olyanira, hogy ha van, aki nem olvasta volna valamelyik művét, akkor is képes írni világában otthon érezni magát.

Ha valaki az *Örkény-drámák elemzése* című kötetből hiányolná a *Tótékat*, az előző kötetben megtalálhatja. Ezt azért érdemes jelezni, mert Örkény életműve – amit az elemző is hangsúlyoz – felfelé ívelő, s abban a regények, elbeszélések, novellák (egypercesek), majd drámák szinte egymásra épülnek. Ezért nem lehet másként, csak szigorú sorrendben beszélni róluk, persze, ha átfogó képet kíván valaki megrajzolni e monumentális életműről. Nem véletlen hát, hogy Laczkóné nem tudott megállni *A groteszk vizsgálatánál*, a drámák közül egyet kiragadva, hanem végig kellett mennie az úton, melyet az író mérnöki műgonddal megépített. S Laczkóné erre biztatja olvasóit is.

Mivel e sorok írója az előző kötetet egy másik folyóiratban már méltatta, maradjunk most a második munkánál. A *Macskajátékban* az elemző főleg a lélektani szempontokat veszi nagyító alá. A jellemek pozitív, negatív vagy semleges mivoltát, egymáshoz való viszonyulását képzeletbeli körökön ábrázolja, miközben jellemzi az író nyelvezetét mint az örkényi drámateremtés legfontosabb eszközét, mondván: „Kisregényei is bizonyítékok arra nézve, hogy a drámaiság az Örkényepikának feszültségteremtő tényezője...” Ezért hát szinte magától adódik, hogy nemcsak a kisregények váltak az író tolla alatt színpadi művekké, hanem az egypercesei is, az általa legtöbbször tartott, ám legkevésbé ismert drámává átfórmálva, melynek a *Pisti a vérzivatarban* címet adta.

Közismert, hogy Örkény írói nyelvezete borotvaélen táncol.

A közhelyeket úgy rakja egymás mellé, hogy a rüt észrevétlenül megszépül, amit

pedig fennköltnek remélnék, hirtelen elsekélyesedik. Ezért semmi meglepő nincs abban, amire a *Macskajátékkal* kapcsolatban Laczkóné felhívja a figyelmünket: „Érdekes adalék, hogy a mű hazai interpretálói (ahogy a *Tóték* esetében is) a tragikum hangsúlyozásával oldották meg a dramaturgiai kivitelezést (Szekely Gábor,

Várkonyi Zoltán, Sulyok Mária, Hegedűs Ágnes), mígnem külföldön (Amerika, Párizs, Brüsszel) nemegyszer a komédia és érzelmesség felé sodródtak el.”

Ehhez tudatosítanunk kell, amire az elemző is több alkalommal utal, hogy Örkény magyar író. Magyarként élte meg a groteszk 20. századot, melyet a kortárs magyar írók közül tán ő tudott legreálisabban ábrázolni. Az általa megélt kor háttárazza meg világnézetét, történelem- és magyarságtudatát is, melyről így szövegezte a *Párbeszéd a groteszkről* című esszé-kötetében: „Négy-

száz éve minden háborút elveszítettünk, de ehhez hozzászoktunk, utána kicsit megsértődünk, de vígan élünk tovább, mintha győztünk volna.” Tán ez és az ehhez hasonló gondolatok ihlették őt arra, hogy műveiben a kudarcot sikerré formálja át.

A *Kulcskeresőkben* vetődik fel problémaként a drámai esemény helyszíne, melyről Laczkóné Erdélyi Margit így vélekedik: „Mi különbséget teszünk a színpadi és a drámai tér között, mert mindkettő másképpen funkcionál, más szférában, más eszközökkel érvényesül, mégha nagyon közel áll is egymáshoz.” Aki látta a darabot, nem tartja szükségesnek, hogy e gondolatot taglaljunk s novancsak észrevette azt is, amit

az elemző hangsúlyozottan kiemel, hogy a szereplők nem párbeszédet folytatnak, hanem társas monológokat mondanak, másként fogalmazva: hangosan gondolkodnak. Az elemző nemcsak ezt láttatja meg velünk, hanem felhívja figyelmünket a „parancsnok” szerepére is. Mégsem viszt át bennünket politikai síkra, annak ellené-

re, hogy a többrétegű Örkény-drámáknak szerves része a politikum. Sőt mintha Laczkóné tudatosan kerülné ezt a kérdést. Amikor a fanatikus figura ostoba mondatát idézi: „Egy Bokor és a vasút: egy!”, zárójelben megjegyzi, „értsd: pl. nemzet és a haza egy”, holott egyáltalán nem erről van szó. Mi, akik megéltük a szóban forgó korszakot, nagyon jól tudjuk, mit jelent e mondat. Azt is, hogy egy embernek be kell vallania, egy egész vonatszerelvényt lopott el ott, ahol vasút sincs, majd öt év múltán kiderítik az ártatlanságát, ami ellen meg-

tiltakozik. Ez nem tudathasadás. Ilyesmit csak Örkény dolgozhatott fel színpadra, s csinálhatott belőle tragikomédiát a hetvenes évek közepén, amikor ugyan már szabadabb volt a légkör, de annyira még nem, hogy nyíltan lehetett volna ezekről a dolgokról beszélni. Groteszkül persze lehetett, sőt valakiknek tán még jól is jött, hogy van egy Örkény, aki ezt szalonképesen meg tudja csinálni. Laczkóné nem megy bele ebbe az elemzésbe, bár megjegyzi: „Az író sűrítve adja drámájában egy korszak, egy nemzeti magatartás szépirodalmi dokumentálását.” Valóban nemzeti magatartás lett volna a hetvenes évek visszafogott közhangulata? Erre cáfol rá az

A közhelyeket úgy rakja egymás mellé, hogy a rüt észrevélenül megszépül, amit pedig fennköltnek remélnék, hirtelen elsekélyesedik. Ezért semmi meglepő nincs abban, amire a Macskajátékkal kapcsolatban Laczkóné felhívja a figyelmünket: „Érdekes adalék, hogy a mű hazai interpretálói (ahogy a Tóték esetében is) a tragikum hangsúlyozásával oldották meg a dramaturgiai kivitelezést (Szekely Gábor, Várkonyi Zoltán, Sulyok Mária, Hegedűs Ágnes), mígnem külföldön (Amerika, Párizs, Brüsszel) nemegyszer a komédia és érzelmesség felé sodródtak el.”

elemző alábbi gondolata: „Ezt az örkényi utat csak az tudná utána csinálni, s magas szinte allegóriában foglalni (lásd a *Vérrokonokat!*), aki »örkényül« végigélte a huszadik század csaknem minden eszmei irányultságát és/vagy traumáját.”

Örkényül ugyan megélhette, sőt sok mindenki meg is élte azt a kort, de úgy visszaadni, ahogyan Örkény csinálta, csak ő maga volt képes rá. Bűn lenne, ha valaki ugyanúgy akarna ábrázolni, mint ő. A kiváló alkotó írói nagysága épp abban rejlik, hogy utánozhatatlan, miképpen ő sem utánoz senkit. Például Pisti, bármennyire hasonlít is Ádámra, nem Ádám, mint ahogy Örkény sem kívánt *Madách* lenni. Az *ember tragédiája* minden abszurditása ellenére sem abszurd dráma. Nagyon helyesen jegyzi meg Laczkóné, hogy „Korunkban az abszurditás kategóriáját nem a filozófia találta ki, hanem a mindennapi világ”.

Az irodalomtanár, különösen ha főiskolai oktató, helyesen cselekszik, ha a nemzeti irodalom egy-egy kiemelkedő alakját, esetünkben Örkényt, behelyezi a világirodalomba. Persze, nem művi módon, hanem úgy, ahogy valóban számontartják őt. Pedagógiai szempontból fontos megvilágítani, hogy kik az elődei, a kortársai, kik

hatottak rá és kik azok, akikkel az alkotás minőséges szempontjából egy sorba tartozik. Akik talán sokkal többen vannak, mint ahányat közülük szerzőnk felsorol, ám ez egyáltalán nem csorbítja munkája teljességét. Kicsi zsebkönyvek Laczkóné munkái, úgy emlegetjük őket, mint tanulmányköteteket, de a bennük levő írásokat bátran nevezhetnénk esszéeknek is. Hiszen állításai nem megcáfolhatóan bizonyítékok, ám hitelesek, s ami irodalompedagógiai szempontból különösen fontos, továbbgondolhatók. Fentebb taglalt könyvecskéje címe drámaelemzésekre utal, ám az olvasó hamar rájön, hogy az elemző nem bonckés alá veszi Örkény drámáit, mégcsak nem is értelmezni kívánja őket, mint ahogy a legtöbb tanár tenné, hanem megközelíteni próbálja Örkény írói világát, s teszi ezt olyan tisztelettel, amilyennel csak az az ember képes, aki lélekben fel tudott emelkedni hozzá.

Laczkóné Erdélyi Margit: *Örkény-drámák elemzése*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 1996.

Csicsay Atajos

„Szó, szó, szó” a világirodalomból

Kisesszé Musilról, Proustról és Goldingról

Az első szerelmi szenvedély oka az az érzés, hogy a világ értetlen és érthetetlen – állítja Musil a Törless iskolaéveiben.

A felnövekvő ember kétségbeesetten éli meg világban való vesztéglésünk élményét. A kamaszlét kirekesztettség, jogtalanság, elodázott beteljesülés. A felnőttvilág mint célirány csak az egyik támadási felület, a másik „az időtlenül hallgató világ”, a hatalmasan és némán meredő égbolt, a dolgok hozzáférhetetlensége.

Vizualitás és értelmezéskényszer

A „lárvakorszakát” élő fiatalemberre „lassan ráereszkednek az érzékiség fekete

fátylái”, s a kérdezőmód erotizálódik. Törless – neveltetésénél és intézeti helyzeténél fogva – mindezt tisztátalanságként, bűnként, pusztító erőként éli meg. Átadja magát a lehúzó szédületnek, a nappali világ mögötti, „füledt és tomboló és szenvedélyes, és meztelen és megsemmisítő világnak”. Számára tehát a „néma jelbeszéd-teli” világ megértéséhez a lealacsonyodáson, az önfeladáson át vezet az út.

A szadista és mazochista „szabadgyakorlatok” felszított tüzeinél az értelmén túlra vetül fény, de nem a gondolkodás ré-